

JAQUES'Ų DERRIDA PHARMAKON INTERPRETACIJA

Aušra Urbonienė

Kauno technologijos universiteto
Filosofijos ir kultūrologijos katedra
Gedimino g. 43, LT-44240 Kaunas
Tel. (370 37) 32 38 90
El. paštas: ausra.urboniene@gmail.com

Straipsnyje analizuojama Platono dialoge „Faidras“ suformuluota rašto samprata, ir J. Derrida knygoje „Diseminacija“ pateikta šios sampratos dekonstrukcija. Šioje Platono rašto sampratos rekonstrukcijoje sąvoka „pharmakon“ atlieka esminį vaidmenį. Dėl šios sąvokos keblumo visa Vakarų logocentrinė tradicija, pradedant Platonu, kalbėjimą iškelia virš rašto. Raštas įvardijamas kaip „pharmakon“, paprastai nurodant jį nuodingumą ir kenksmingumą gyvąjį esatį kontempliuojančiai sielai. Derrida, nagrinėdamas šią sąvoką, atskleidžia, jog neegzistuoja gyvas, neįtarpintas ženklais žinojimas. Šia prasme kalbėjimas (logos) tėra raštas plačiaja prasme. Ši Derrida įžvalga išjudina klasikinę kalbėjimo/rašto opozicijos hierarchiją, grąžindama ją į „pharmakon“ neapibrėžtumo būseną. Kaip galimas pakaitalas klasikiniam logocentriniam žinojimo idealui straipsnyje aptariama diseminacija kaip reikšmių išsėjimo būdas, įtvirtinantis signifikantų žaismą. Šis žaismas Platono farmacijoje pasireiškia kaip „pharmakon“ išsisėjimas naujuose „pharmakeus“ ir „pharmakos“ reikšmių laukuose.

Pagrindiniai žodžiai: logocentrizmas, pharmakon, raštas, pharmakeus, pharmakos.

Britų filosofo A.N. Whiteheado požiūriu, visa Vakarų filosofija tėra „pastabos Platono paraštėje“. Platono raštai inauguruoja tam tikrą mąstymo būdą apie kalbą, tiesą ir tikrovę. Platonas įtvirtina Vakarų logocentrinę metafiziką, kartu į tradiciją įvesdamas hierarchines opozicijas: atvaizdas/tikrovė, reprezentacija/esatis, išorė/vidus, kalbėjimas/raštas etc. Klasikiniai interpretuotojai, vertėjai siekia Platono tekstą nuskaidrinti, padaryti jį suprantamą, apvalyti nuo dvi-prasmybių, neaiškių sąvokų. Tačiau visa tai daro Platono tradicijos šviesoje, veikiami binarinių perskyrų. Derrida, skaitydamas Platono tekstus, *Diseminacijoje* elgiasi neįprastai – siekia ne palengvinti Platono skaitymą, o jį apsunkinti, grąžindamas visą

teksto sąvokų neapibrėžtumą, dviprasmiškumą, kurio paprastai Vakarų logocentrinei tradicijai priklausantis mokslininkas turėtų visomis išgalėmis vengti (Derrida 2004: 82; Norris 1987: 32). Derrida siekia parodyti, kaip viena sąvoka *pharmakon* dėl galingos diseminacijos gali implikuoti ištisą Vakarų filosofijos sąvokų, klausimų ir problemų seriją ir apibrėžti esminius Vakarų kultūros bruožus (Taylor, Winquist 2001: 279). Šio straipsnio tikslas – paanalizuoti šią Derrida „apsunkintą“ sąvoką – *pharmakon*, kurią Platonas *Faidre* vartoja apibūdinti raštui jį nuvertindamas kalbėjimo atžvilgiu. Derrida teigimu, šiame dialoge Platonas pirmą kartą sujungia *episteme* su *logos*, o raštą demaskuoja kaip blogį, iš išorės įsiveržusį į vidų ir

pažeidusį gyvąją sielą esantį sau tapačiame *logos* (2006: 52). Ši nuostata tampa dominuojančia logocentrinės tradicijos tema. Taigi Derrida sąvokos *pharmakon* interpretacijoje galime išvelgti ne tik Platono filosofijos, bet ir visos Vakarų metafizikos dekonstrukciją.

Rašto kritika Platono *Faidre*

Rašto problema Platono filosofijoje išsamiausiai aptariama veikale *Faidras*. Jaunasis Faidras pasikviečia Sokratą pasivaikščioti už miesto, kad galėtų garsiai perskaityti garbinamo logografo Lisijo įmantrią kalbą Eroto tema (227a–234c). Šalia meilės temos aptariama kalbos (*logos*) problema: kuri kalbos forma – sakininė ar rašytinė – yra geresnė. Paaiškėja, jog gyvas žodinis bendravimas yra viršesnis – kalbėjimas vertinamas labiau nei raštas.

Platono poziciją rašto atžvilgiu geriausiai atskleidžia *Faidre* papasakotas egiptiečių mitas apie rašto esmę. Tačiau šis nukrypimas į Egipto mitologiją kėlė daug neaiškumų Platono interpretuotojams, nes Platonas dažniausiai traktuodavo mitus kaip žemesnės rūšies kultūrinę produkciją, naudingą mokyti neišprususius protus elementarių dalykų, tačiau visiškai netinkamus tikrojo švietimo tikslams. Ginčas tarp *mythos* ir *logos* yra dramatinizuojamas Platono dialoguose, kur Sokratas – proto ir tiesos balsas – sukyla prieš sofistus, poetus, oratorius ir kitus netikros išminties skleidėjus. Mitologija smerkiama, nes remiasi išgalvotais dalykais, o ne siekia eiti teisingu žinojimo keliu, kurį nurodo Sokrato aiškinimas. Nepaisant to, siekdamas pademonstruoti rašto nepriimtinumą, Platonas pasinaudoja mitu. Raštas ir mitas yra sustatomi į vieną gretą

šalia įvairių netiesos, sofistikos ir apgaulės formų. Ši Platono pozicija *Faidre* turėjo įtakos visos Vakarų minties negatyviam požiūriui į raštą (Norris 1987: 32). Platonas, pateikdamas mitą apie „pirmąjį išradėją“, siekia atskleisti rašto kilmę (kuri pasirodys besanti prasta), nes mitologiniame mąstyme daiktų prigimtis nustatoma pačioje jų sukūrimo pradžioje (Szlezak 1999: 40).

Faidre (274d–275a) Sokrato papasakotame mite apie rašto atradėją Teutą, Graikijoje tapatinamą su Hermiu, raštas įvardijamas graikišku žodžiu *pharmakon*. Teutas, matematikos, geometrijos, astronomijos, žaidimo šaškėmis ir kauliukais bei rašto išradėjas, karaliui Tamusui pristato savo išradimus. „Kai atėjo eilė rašmenims, Teutas pasakė: ‘Šis mokslas, valdove, padarys egiptiečius išmintingesnius ir geresnės atminties: juk yra atrastas atminties bei išminties vaistas (*pharmakon*)’“. Teutas reprezentuoja iliuziją, kad išmintis ir supratimas gali būti pasiekiami rašto dėka, „iš išorės, svetimų ženklų dėka, o ne iš vidaus, patys iš savęs“. Tačiau karalius šią iliuziją išsklaido: raštas teiks ne naudą, o žalą atminčiai, t. y. sielos gebėjimui matyti daiktus pačius savaime. „Taigi suradai vaistą (*pharmakon*) ne atminčiai (*mneme*), o priminimui (*hipomneme*); taigi mokiniams teiki nuomonę, bet ne tiesą.“ Dievas Teutas karaliui pristato raštą kaip vaistą (*pharmakon*), naudingą atminčiai, tačiau Tamusas atsisako dovanos sakydamas, kad tai sukels užmaršumą; tai yra *pharmakon* – ne atminčiai, bet užmaršumui. Rašytiniai dokumentai gali pasirodyti kaip atminties ribotumo vaistas, tačiau iš tikrųjų kelia jai grėsmę – kai mes pasitikime rašytinėmis

priemonėmis, atmintis silpnėja; raštas yra nuodas (*pharmakon*).

Negatyvi rašto konotacija eksplikuojama visame *Faidre*. Platonas prastą rašto kilmę parodo ne tik pasitelkdamas mitą, bet ir raštą metaforiškai aprašydamas kaip našlaitį sūnų, neturintį tėvo, kuris jį apgintų: „<...> jai [užrašytai kalbai] visuomet reikia savo tėvo pagalbos, nes pati neišstengia nei apsiginti, nei atskubėti sau pačiai į pagalbą“ (Platonas 1996: 275e). Užrašyta kalba negali apsiginti, jei yra nepelnytai kritikuojama; jai nuolatos reikalingas autoriaus palaikymas. Jei mes ko nors paklausiamo užrašytų žodžių, jie, anot Platono, „labai iškilmingai tyli“. Šnekamoji kalba, ne taip kaip raštas, turi tėvą ir yra kilminga – gyvai kalbantis filosofas gali apginti savo kalbą (Szlezak 1999: 44).

Šnekamoji kalba Platonui yra gyva. O raštas yra iš dalies pašalintas iš gyvo bendravimo sferos – panašus į tapybą, nes yra negyvas, nors ir atrodo kaip gyvas. Be to, raštas sako visuomet tą patį dalyką (Platonas 1996: 275d-e). *Valstybėje* tapyba, kaip ir poetika, vadinamos pamėgdžiojamuoju menu. Jų kūrėjas yra „trečioje vietoje nuo karaliaus ir tiesos“ (597e). Tokiu būdu kalbėjimas yra arčiau gyvos eidosų esaties. Akivaizdu, kad Platonas raštą nuvertina visų pirma gnoseologijos atžvilgiu. Keliant klausimą, kuri kalbos forma leidžia geriau pažinti tiesą, gyvai, šnekamajai kalbai yra teikiamas prioritetas prieš negyvą raštą.

Tačiau Platonas, neigiamai vertindamas raštą, pats atsiduria dviprasmiškoje situacijoje – viena vertus, jis siekia grynos, nuo ženklų nepriklausomos tiesos kontempliacijos, kita vertus, yra *neišvengiamai* pasmerktas rašymui, kai stengdamasis

išsaugoti savo mokytojo Sokrato (niekada neužrašinęsio savo minčių) išmintį, ištikimai transkribavo jo dialogus (Norris 1987: 34). Galbūt suprasdamas tokios padėties dviprasmiškumą (Zuckert 1996: 224–225), Platonas *Antrajame laiške* rašė: „Nėra nė vieno Platono veikalo ir nebus nė vieno, o tie, kurie dabar man priskiriami, yra veikalai Sokrato, parašyti tada, kai jis buvo jaunas ir gražus“ (314b). Taigi Platonas, kalbėdamas apie raštą, prieštarauja pats sau. Pirma, Sokratas, *Faidro* pradžioje sumenkinęs mitus, pats pateikia mitą apie rašto kilmę. Antra, Platonas, nuvertindamas raštą kalbėjimo atžvilgiu, prieštarauja sau kaip rašytojui.

Galiausiai pats Platonas prabyla ir apie kitokį raštą – kaip atvaizdą teisingos, gyvos kalbos, įrašomos į besimokančiojo sielą (Platonas 1996: 276 a). Platonas norėdamas apibūdinti tikrą gyvą kalbą, žinojimą, tiesą pasitelkia rašto metaforą. Yra „geras“ raštas, tiesiogiai įrašytas į mokinio sielą, ir yra kitas, „blogas“ raštas, kuris per materialius ženklus iškreipia tiesą. Pastebima, kad ši priešara būdinga ne tik Platono veikalui, bet ir daugeliui kitų Vakarų tradicijos tekstų (Norris 1987: 38–39). Ši priešara tampa ir Derrida dekonstrukcijos pagrindiniu taikiniu.

Kalbėjimas kaip raštas

Platono rašto nuvertinimas kalbėjimo atžvilgiu tampa Derrida dekonstrukcijos objektu. Tačiau Platono rašto sampratos analizė Derrida dekonstrukcijoje skiriasi nuo „klasikinių“ analizės formų. Derrida savo dekonstrukcija siekia atrasti įtampas, prieštaravimus, glūdinčius interpretuojamo kūrinio viduje, ir taip diskredituoti jo homogeniškumą (Caputo 1997: 9–10).

Derrida, skaitydamas Platoną, ieško ir atranda jo tekstuose įvairių netolygumų ir nesuderinamumų. Ypač įtartina jam atrodo *pharmakon* sąvoka.

Senovės graikų kalboje *pharmakon* turėjo keletą reikšmių ir gali būti verčiamas tiek kaip „nuodas“, tiek kaip „vaistas“. Nors *pharmakon* yra daugiareikšmė sąvoka, verčiant šį terminą į Vakarų metafizikos paveldėtojų kalbas pasirenkama tik viena labiausiai kontekstui tinkanti reikšmė, atmetant kitas (Derrida 2004: 72).

Veikale *Diseminacija* Derrida pažymi, kad galbūt neatsitiktinai Platonas *Faidre* jau nuo pat pradžių daro užuominas apie *pharmakon* kenksmingumą. Atrodytų, Faidro ir Sokrato, einančių šalia Iliso upės, pašnekesys apie Oritėjos pagrobimą visiškai nesusijęs su tolesniu garsiuoju mitu apie raštą. Sokratas pateikia racionalų mito paaiškinimą: kai Oritėja žaidė su Farmakėja, šiaurės vėjas (Borėjo gūsis) nubloškė ją „nuo gretimų uolų“, ir jos nepagrobė Borėjas (229d). Tačiau Derrida atkreipia dėmesį į tai, kad mergelė buvo nublokšta bežaidžianti su Farmakėja. Farmakėja (lot. *pharmacia*; gr. *pharmakeia*) yra bendrinis daiktavardis, reiškiantis *pharmakon*, vaisto – gydymosi priemonės – arba nuodo davimą. „Nuodijimas“ buvo labai įprasta „farmacijos“ reikšmė. Bežaidžiant Farmakėja nusitempė į mirtį mergaitišką tyrumą, nepaliestą vidujybę. Derrida taip pat pažymi, kad truputį toliau *Faidre* Sokratas lygina Faidro atsineštą užrašytą tekstą su vaistu (*pharmakon*). *Pharmakon* suviliojęs priverčia nukrypti nuo pagrindinių, natūralių kelių. Čia jis Sokratą išvilioja iš įprastinės vietos – miesto. „Vis dėlto atrodo, jog būsi išradęs vaistą (*pharmakon*), kaip mane išvi-

lioti. Kaip mojuodami žalia šakele ar kokiu nors vaisiumi paskui save veda alkanus gyvulius, taip ir tu, tiesdamas kalbų ritinėlį, atrodoi gebėsiąs vesti mane per visą Atiką ir visur kitur, kur tik panorėsi“ (230 d-e). Prirašyti ritinėliai kaip *pharmakon* ištraukia iš miesto tą, kuris niekada nenorėjo iš ten išeiti, netgi pačioje gyvenimo pabaigoje, kad išvengtų nuokanos (Derrida 2004: 75–76).

Derrida taip pat atskleidžia paties Platono prieštarinę požiūrį į mitus. Sokrato pirmi žodžiai, pradedant pagrindinį pokalbį, buvo apie tai, kad jam juokinga tyrinėti visokius mitinius pasakojimus, užuot tyrinėjus save (Platonas 1996: 229e–230a). Sokratas teigia, kad reikia atsisveikinti su mitais tiesos labui – tai yra dėl tiesos pažinimo arba, tiksliau, dėl savęs paties pažinimo. Mitai negali perteikti tiesos, todėl Sokratas atmeta pažintinę mitų vertę, teikdamas pirmenybę gyvam savęs pažinimui. Tačiau Platonui nepavyksta pabėgti nuo mitų – mitai vėliau sugrįžta – juos Sokratas pasitelkia kalbėdamas būtent apie rašymą.

Kodėl Platonas siekia nuvertinti raštą kalbėjimo atžvilgiu? Kodėl negali kalbėjimas ir raštas būti nors ir skirtingomis, tačiau vienodai vertingomis kalbos formomis? Derrida teigimu, Platonas nuvertina raštą, nes šis susilpnina atmintį ir kelia pavojų „gyvam“ spontaniškam žinojimui. Jei mes tik atmintinai mechaniškai pakartojame tai, kas užrašyta, galime nesuvokti to, ką atkartojame. Taip iškeliamas „tikrojo vidinio žinojimo“ idealas, kuriam, Platono nuomone, yra iškilęs pavojus. Raštas yra griežtai išorinis ir žemesnis už gyvą atmintį (*mneme*) ir gyvą kalbą. Tačiau, nors raštas yra išorinis vidinei atminčiai (*mneme*), jis

kaip hipomnezė veikia atmintį ir hipnotizuoja ją jos viduje. Taigi gyvoji atmintis jau yra užteršta pirmojo savo substituto – hipomnezės. Jei raštas būtų grynai išoriškas, jis paliktų psichinės atminties intymumą ir vientisumą nepaliestą. Taigi net jeigu raštas yra išoriškas (vidinei) atminčiai, net jei hipomnezė pati nėra atmintis, ji paveikia atmintį ir užhipnotizuoja ją iš paties vidaus. Toks, Derrida teigimu, yra *pharmakon* poveikis. Raštas kaip *pharmakon* kelia grėsmę vidinės atminties vientisumui, užnuodija ją iš paties vidaus. Raštas yra kaltinamas, kad gyvojoje atmintyje sukuria plyšius, tačiau taip atsitinka būtent todėl, kad joje jau yra plyšių, t. y. ji nėra vientisa iš pat pradžių (Derrida 2004: 113).

Platonas, nuvertindamas raštą, implikuoja grynai spontaniško, momentinio, neatidėliotino, taigi *ne-įrašyto* žinojimo idealą. Platonas svajoja apie atmintį be ženklo, t. y. be jokio suplemento; *mneme* be hipomnezės, be *pharmakon*. Derrida demaskuoja šį idealą kaip neįmanomą fantaziją. Pagal šios iliuzijos idealią versiją, žinojimas neturėtų būti įrašytas net garse, ore ar laike. Jis apskritai neturėtų būti raštas (Deutscher 2005: 14). Argumentuodamas, kad gryoji kalbos versija iš tikrųjų yra neįmanoma, ir parodydamas šio nuvertinimo klaidingumą Derrida atskleidžia savotišką „virusą“, kuris jau yra užkrėtęs šį grynumą iš vidaus. Žinojimas Platonui – tai tiesioginis eідų (gr. *eidos*) pažinimas. Tačiau Derrida aptinka įrodymų, kad Platono eidas visuomet jau yra susijęs su žmogiškuoju pasauliu. Platonui eidas yra nukopijuoti pasaulyje ir kalboje, o jų kopijos galimybė kalboje yra savotiškas užkrėtimas išoriniu virusu (Derrida 2004: 166).

Taigi riba tarp *mneme* ir *hipomneme*, tarp gyvosios atminties ir jos suplemento daugiau nei subtili; ji yra sunkiai apčiuopiama. Abejose šios ribos pusėse vyksta pakartojimas. Gyvoji atmintis pakartoja eідų buvimą, o tiesa yra pakartojimo per atsiminimą galimybė. Tiesa atskleidžia eідą arba, kitaip tariant, *ontos on*, kuri gali būti imituota, reprodukuota, pakartota (Derrida 2004: 114). Gyvoji atmintis funkcionuoja tik naudodamasi pakartojimo technika. Kadangi pakartojamumas yra pagrindinis ženklo požymis, *pharmakon* „kategorija“ yra būdas įvardyti ženklą: parodoma, jog „tikrovė“ (gamta, prigimtis, gyvoji atmintis...) niekuomet nepasirodo tiesiogiai, bet tik per ženklą (Žukauskaitė 2001: 40).

Taigi Derrida tikslas yra kvestionuoti kalbėjimo idealizavimą, kuris, jo nuomone, sukuria kalbėjimo netarpiško tikrumo ir esaties iliuziją. Tačiau būtų klaidinga manyti, kad Derrida paprasčiausiai teikia pirmenybę raštui, ne kalbėjimui. Dekonstrukcijos tikslas nėra paprasčiausia binarinės opozicijos inversija. *Pozicijose* Derrida apibūdina dekonstrukciją kaip būdą išjudinti hierarchines opozicijas. Pirmiausia reikia pereiti hierarchijos *apvertimo* fazę. Tačiau pasilikti šioje stadijoje reikštų veikti dekonstruotos sistemos teritorijoje. Todėl, antra, reikia nužymėti intervalą tarp atliktos inversijos, kuri nužemina tai, kas buvo aukštai, ir įsiveržiančio naujo „koncepto“, kurio niekuomet negalėtų suvokti senasis režimas (Derrida 1981: 41–42). Apversdamas kalbėjimo/rašto hierarchiją, Derrida siekia parodyti, kad rašto nuvertinimas suteikia tik tariamą stabilumą ar tapatumą kalbėjimui. Šiame kontekste Derrida aktualizuoja *pharmakon* kaip naująjį „konceptą“, kuris

išjudina senojo, t. y. logocentrinio, režimo paradigmą.

Platono dialoguose Derrida aptinka, kad *pharmakon* sąvoka yra vartojama apibūdinti tiek raštą, tiek *logos*, tiek žinojimą (Derrida 2004: 127). Pavyzdžiui, *Kritijo* pradžioje (106b) pateiktoje maldoje prašoma suteikti patį geriausią vaistą (*pharmakon teleotaton*) iš visų vaistų – žinojimą (*epistemen*). Taip pat Platonas *Faidre* metaforiškai prabilo apie blogojo rašto brolių – gerąjį raštą, kuris rašomas į sielą (276a, 278a). Derrida netgi pareiškia, kad iš tikrųjų visa Vakarų filosofija dalyvavo dviejų – gero ir blogo – rašto rūšių žaidime, nors tenorėjo vieno – atskirti raštą ir kalbėjimą (2004: 149). Nors Platono veikaluose raštas yra laikomas smerkiama kalbėjimo kopija, iš tikrųjų pats kalbėjimas yra *rašto* forma. Tačiau dėl tokio gesto pati rašto sąvoka tampa savaime prieštaringa – raštas, kurio pažodinė reikšmė yra tekstinis įrašas, gali būti „geras“ ir „blogas“. Vadina-si, „geras“ raštas, įrašytas sieloje, gali būti suvokiamas tik kaip metafora, kildinama iš tariamai antrinio priešingo termino (Derrida 2004: 148–149; Norris 1987: 38–39).

Taigi Platono rašto apibūdinimas išplečiamas į kalbėjimo apibūdinimą, kuris, kaip vėliau Derrida prieina išvadą, pats yra rašto forma: „Veikiau norėtume pasiūlyti mintį, jog tariamas rašto išvestinumas, kad ir koks realus bei milžiniškas būtų, buvo įmanomas tik su viena sąlyga: kad „pirmapradė“, „natūrali“ ir t. t. kalba niekada neegzistavo, niekada nebuvo pažeista, nepalytėta rašto, kad ji pati visada buvo raštas“ (Derrida 2006: 79). Tokį raštą Derrida vadina raštu plačiąja prasme – archiraštu, kur priešdėlis „archi“ turi konotaciją su originalumu arba pirmapradiškumu – pradžioje yra raštas.

Aprašyti kalbėjimą kaip archirašto formą, reiškia sakyti, kad nepaisant iliuzinio kalbėjimo pažado, jis nėra netarpiškas ir įkūnija apgaulės galimybę. Derrida teigia, jog tas pat tinka *visoms* kalbos formoms. Pagal jo išplėstą apibrėžimą visos kalbos formos gali būti apibūdintos kaip „rašto formos“ (Deutscher 2005: 11). Derrida įveda šią rašto plačiąja prasme sampratą iš dalies tam, kad kvestionuotų atvejus, kai raštas nuvertinamas.

Taigi Derrida, atlikdamas dekonstrukciją, leidžia pamatyti, kad kalbėjimo hierarchija rašto atžvilgiu suteikia tik tariamą stabilumą kalbos sistemai. Kalboje visuomet esama uždelsimo, reikšmės atidėjimo, dviprasmiškumo, painiavos ir apgaulės galimybės. Visus šiuos veiksnius Platonas vertina neigiamai, o Derrida juos laiko integralia kalbos dalimi. Jei nebūtų šių elementų, nebūtų kalbos (Deutscher 2005: 14). Negana to, Derrida teigia, kad visa tai, kas buvo pavadinta „kalbos“ sąvoka, pamažu išstumiamą ar bent apibendrinama rašto sąvoka. Raštas reiškia signifikato signifikantą ir aprašo kalbos procesą. Signifikatas čia visada funkcionuoja kaip signifikantas. „Nėra signifikato, kuris išsprūstų (nebent tam, kad ten patektų) iš kalbą konstituojančio signifikantų nuorodų žaismo“ (Derrida 2006: 16). Derrida siekia sukurti bendrąją rašto arba archirašto teoriją, kad įtvirtintų signifikanto principą. Saussure’as buvo įtvirtinęs signifikato ir signifikanto, idealaus turinio ir materialios raiškos, hierarchiją. Tačiau Derrida parodo, jog signifikatas negali būti privilegijuotas reikšmės atžvilgiu, nes jis pats yra nuoroda į tai, ko nėra – kito signifikato signifikantas. Savo ruožtu signifikantas nurodo ne į

signifikatą, bet į kitą signifikantą ir taip *ad infinitum* (Žukauskaitė 2001: 29–30).

Pharmakon sąvoka taip pat atskleidžia ir Vakarų logocentrinės tradicijos vienos reikšmės sureikšminimo modelį. Vertėjai, susidūrę su šia sąvoka, negali vienu metu perteikti abiejų reikšmių, yra priversti pasirinkti vieną reikšmę kitos atžvilgiu, paisydami konteksto, kuriame vartojama sąvoka. Tokiu būdu išskyla prasmingo teksto, t. y. teksto, perteikiančio vieną konkrečią reikšmę, idealas. Derrida kaip alternatyvą šiai esaties metafizikai siūlo diseminaciją kaip reikšmių išsėjimo, paskleidimo būdą, nesiekiantį perteikti jokios vienintelės, transcendentinės ar metafizinės tiesos ar žinios. Nors Derrida nepateikia diseminacijos apibrėžimo (nes pateikti vieną, aiškia šio termino reikšmę reikštų sugrįžti į metafiziką), manoma, kad charakteringiausiai diseminacija atsiskleidžia *Diseminacijos* pirmajame sakinyje: „*Ceci (donc) n’aura pas été un livre*“ („Tai (taigi) nebus buvusi knyga“). Derrida komentatoriai šią pastraipą laiko diseminacinio teksto pavyzdžiu: be abejonės, kažkas yra „pasėta“ šiame sakinyje, tačiau lygiai taip pat šio sakinio prasmė yra „išbarstyta“ vienu metu skirtingomis kryptimis (Lucy 2004: 28; Johnson 2004: xxxiii). Kad reikšmės neįmanoma kontroliuoti, Derrida, remdamasis *pharmakon* „kategorija“, parodo rekonstruodamas ištisas reikšmės nuorodų tinklą: *pharmakon–pharmakeus–pharmakos* (Žukauskaitė 2001: 40–41).

Pharmakon – pharmakeus – pharmakos

Visa platoniškoji rašto kritika, įskaitant ir vertėjus bei komentatorius, siekė nu-

skaidrinti, apibrėžti, suvaldyti *pharmakon* sąvoką. Tačiau, kaip parodo Derrida, sąvokai *pharmakon* neįmanoma priskirti jokios vienos apibrėžtos reikšmės. *Pharmakon*, kaip ir kitos dekonstruktyvios kategorijos, savaime yra niekas. Jis įgyja vertę tik savo galimų substitutų grandinėje, t. y. vadinaujame kontekste (Derrida 2004: 130). Todėl Derrida analizė neapsiriboja vien tik *pharmakon*, bet išsisėja naujuose *pharmakeus* ir *pharmakos* reikšmių laukuose.

Derrida atkreipia dėmesį, kad Platono dialoguose Sokratas dažnai pasirodo kaip *pharmakeus* (raganius, kerėtojas, nuodytojas). Šiuo vardu Diotima pavadino Erotą. Tačiau, Derrida manymu, Eroto portrete negalima neatpažinti Sokrato bruožų, tarsi Diotima pateiktų Sokratui jo paties portretą (Platonas 2000a: 203c-e). Erotas nei turtingas, nei gražus, nei švelnus, visą gyvenimą filosofuoja, nuostabus žiniuonis, burtininkas, sofistai. Tai asmenybė, kurios jokia „logika“ negali apibūdinti neprieštariniais apibrėžimais: nei dievas, nei žmogus, nei mirtingas, nei nemirtingas, nei gyvas, nei miręs, daimoniška būtybė esanti tarp dievo ir mirtingojo. „Per jį vyksta visas pranašavimo ir šventikų menas: visa, kas syja su aukomis, išventinimais, kerais, visas pranašavimas ir burtininkavimas“ (Platonas 2000a: 202e). Tame pačiame dialoge Sokratas apkaltinamas pasikėsiniu apkerėti (194a). Sokratiškas *pharmakon* veikia ir kaip nuodas, kaip gyvatės įkandimas. Tačiau Sokrato įkandimas piktesnis nei gyvatės, nes užvaldo net pačią slapčiausią sielos ir kūno kertelę. Šio kerėtojo demoniškos kalbos įtraukia į bakchišką filosofų šėlą (Platonas 2000a, 217d–218 b).

Su Sokratu glaudžiai siejasi ir *pharmakon*: galiausiai Sokratas buvo nuteistas myriop ir „mirė išgėręs nuodų“. Nuodai *Faidone* buvo vadinami *pharmakon*. Nors *pharmakon* buvo pateikiamas Sokratui kaip nuodas, jis sokratiško *logos* dėka tapo išlaisvinimo priemone ir katarsiška dorybe (Platonas 1999: 116–117c). *Pharmakon* veikia ontologiškai: pabudina eidų matymui ir sielos nemirtingumui. Nuodas virsta priešnuodžiu, žolelių gėrimas – vaistu. Panaši operacija nebūtų įmanoma, jeigu pačiame *pharmakon-logos* neglūdėtų prieštarų reikšmių mazgas (Derrida 2004: 123). Šis rašto kaip *pharmakon* prieštarumas atsiskleidžia įvairiais būdais. Rašymas pateikiamas kaip juslinis, erdvinis *mnemos* atstovas; paskui jis pasirodo besąs kenksmingas ir stingdantis nematomam sielos vidui, atminčiai ir tiesai. Ir, priešingai, nuodų taurė duota kaip kenksmingas ir stingdantis nuodas kūnui, vėliau pasirodo esanti gera sielai, nes išlaisvina nuo kūno ir pabudina eido tiesai.

Pharmakon, suvoktas kaip kažkas nedora, negryna, kelia grėsmę vidiniam tyrumui ir saugumui. Vidaus tyrumas, švarumas gali būti atkurtas tik apkaltinant išorę – raštą, suplementą, kuris neturėjo būti pridėtas prie vidujybės pilnatvės. Tam, kad *logos* būtų galima išgydyti nuo *pharmakon*, reikia perkelti išorę į jai deramą vietą. Rašymas vėl turi tapti tuo, kuo niekada ir neturėjo liautis buvęs: pagalbine priemone, kažkuo šalutiniu, atliekamu, pertekliniu. Todėl Derrida pateikia *pharmakon* sąsają su *pharmakos* (atpirkimo ožiu). Derrida pripažįsta, jog žodis *pharmakos* Platono nėra karto nebuvo paminėtas, tačiau byloja patirtį, dar nuo Platono laikų aptinkamą

graikiškų kultūroje. Nors šis žodis ir neegzistuoja „platoniskame tekste“, Derrida išsina už šios leksikos ribų ne tiek tam, kad jas peržengtų, bet labiau tam, kad suabejotų teise nubrėžti panašias ribas. Derrida teigimu, griežtai ir protingai pripažindami tekste egzistuojančias artikuliacijas, mes privalome turėti galimybę, išvelgdami slaptas traukos jėgas, sujungti du žodžius, kurių vienas Platono tekste yra, o kito nėra (Derrida 2004: 130–132).

Personažas, žinomas kaip *pharmakos*, siejamas su atpirkimo ožiu. *Pharmakos* apeigos senovės Graikijoje buvo apvalymo paprotys. Jeigu miestui grėsė nelaimė, reiškianti dievų pyktį, – maras, badas arba kokia kita bėda, – apvalymui ir išgyjimui miestiečiai iš savųjų surasdavo kokį nors luošį ar apsigimėlį, kad šis prisiimtų visas miestą užgriuvusias nelaimes. Tokį žmogų atvedavo į tinkamą vietą, kur jį maitindavo figomis, miežine duona ir sūriu. Paskui jam septynis kartus suduodavo per genitalijas jūros svogūno šakniastiebiu, laukinio figmedžio arba kito laukinio medžio šaka. Po to jį sudegindavo ant laidojimo laužo, o pelenus išpildavo į jūrą. Taip miesto kūnas atkurdavo savo vienybę ir savo vidaus saugumą, prievartos būdu atsikratydamas išorinės grėsmės atstovo.

Pharmakos atskyrimas išgrynina miestą, panašiai kaip ir rašymo *pharmakon* atskyrimas turi išgryninti kalbėjimo ir mąstymo tvarką. *Pharmakos* yra išvaromas kaip miestą kamuojančio blogio atstovas: išvartymu blogis priverčiamas grįžti į išorę, iš kurios jis ateina, ir taip užtikrinamas perskyros tarp vidaus ir išorės stabilumas. Tam, kad atliktų išvartymo blogio atstovo vaidmenį, *pharmakos* turi būti pasirinktas

miesto viduje. Perskyrai tarp vidaus ir sugedusios išorės atkurti reikia, kad *pharmakos* būtų viduje taip, kaip rašymo išvaymas gali turėti išgryninančią funkciją tik tuomet, kai rašymas jau yra kalbėjime. Ir čia, kaip ir kitur, reprezentacija priklauso nuo pakartojimo. Išvaymo reikšmingumas priklauso nuo pakartojamo ritualo konvencijų, ir Atėnuose išvaymo ritualas buvo kartojamas kasmet – šeštą Targelijaus dieną. Tą dieną gimė Sokratas, kurio nugalabijimas – ne todėl, kad jo tiesiogine mirties priežastimi tapo *pharmakon*, – rodo vidinį panašumą su *pharmakos* atidavimu mirčiai. Derrida manymu, Platonas negalėjo apie tai nežinoti (Derrida 2004: 132–135).

Kaip jau buvo minėta, Platono dialoguose Sokratas dažnai vaizduojamas kaip *pharmakeus*. Sokratas yra tas, kuris moka kurti magiją žodžiais. Jo žodžiai veikia kaip *pharmakon* (kaip vaistas arba kaip nuodas) ir persmelkia klausytojo sielą. Viena vertus, *Faidre* Sokratas kaltina blogą rašto poveikį, prilygindamas raštą *pharmakon* nuodui: raštas pakartoja be žinojimo. Kita vertus, Sokratas pats pasiūlo kitokią *pharmakon*'ą, vaistą: dialektiką, filosofinį dialogą. Tai, jo manymu, gali atvesti į tikrąjį žinojimą, eido tiesą, į tai, kas yra tapatus pats sau, visuo met toks pat, nekintamas. Taigi, Sokratas, girdėdamas dieviškąjį balsą (Platonas 1995: 31c-d, 40a-c), veikia kaip kerėtojas (*pharmakeus*), o jo pagrindinis vaistas (*pharmakon*)

yra kalbėjimas, dialektika ir dialogas, kurie veda į tikrąjį žinojimą ir tiesą.

Derrida teigimu, pats Sokratas tampa žymiausiu Atėnų *pharmakos*, atpirkimo ožiu. Jis tampa svetimas, tačiau būdamas ne išorėje, o miesto viduje. Žymių atėniečių nuomone, jis darė blogą moralinę ir politinę įtaką, todėl buvo apkaltintas ir nuteistas mirties bausme. Apkaltindami Sokratą kaip blogio jėgą, atėniečiai jį nužudo patys išlikdami sveiki. Atėniečiai, paduodami *pharmakon* (nuodu) taure, nužudo *pharmakeus/pharmakos* (tiek kerėtoją, tiek atpirkimo ožį).

Taigi Platono dialoge *Faidras* raštui apibūdinti pavartotos sąvokos *pharmakon* ambivalentiškumas leidžia Derrida kvestionuoti su šia sąvoka glaudžiai susijusias ir platoniškoje logocentrinėje tradicijoje išitvirtinusias hierarchines binarines opozicijas, tokias kaip kalbėjimas/raštas, tikrovė/atvaizdas, vidus/išorė etc. Sukurdamas archirašymo teoriją, apibūdindamas kalbėjimą kaip rašto formą ir pateikdamas *pharmakon* reikšmių diseminaciją, Derrida itvirtina signifikanto principą, dekonstruoja logocentrinę metafiziką, o pagrindinis šios tradicijos ruporas – Sokratas, tiesiogiai gaudantis žinojimą ir kalbantis tiesą, galiausiai pats tampa prieštaravimų ir daugiareikšmiškumo šaltiniu: Sokratas – *pharmakeus*, išgerdamas *pharmakon* taure, tampa *pharmakos*.

LITERATŪRA

Caputo J.D. 1997. *Deconstruction in a Nutshell: A Conversation with Jacques Derrida*. New York: Fordham University Press.

Derrida J. 1981. *Positions*. Trans. Alan Bass. Chicago: University Chicago Press.

Derrida, J. 2004. „Plato's Pharmacy“. In *Dissemi-*

nation. Trans. Barbara Johnson. London; New York: Continuum.

Derrida, J. 2006. *Apie gramatologiją*. Vertė Nijolė Keršytė. Vilnius: Baltos lankos.

Deutscher, P. 2005. *How to read Derrida*. London: Granta Books.

- Johnson, B. 2004. „Translator’s Introduction“, In Derrida J. *Dissemination*. Trans. Barbara Johnson. London; New York: Continuum.
- Lucy N. 2004. *A Derrida Dictionary*. Blackwell Publishing Ltd.
- Norris, Ch. 1987. *Derrida*. London: Fontana Press.
- Platonas. 1995. „Sokrato apologija“, in *Sokrato apologija. Kritonas*. Trans. Antanas Smetona. Vilnius: Aidai.
- Platonas. 1996. *Faidras*. Trans. Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai.
- Platonas. 1999. *Faidonas*. Trans. Tatjana Aleknienė. Vilnius: Aidai.
- Platonas. 2000a. *Puota*. Trans. Tatjana Aleknienė. Vilnius: Aidai.
- Platonas. 2000b. *Valstybė*. Trans. Jonas Dumčius. Vilnius: Pradai.
- Platonas. 2005. „Antrasis laiškas“, in *Antrasis ir septintasis laiškai*. Trans. Kristupas Sabolius. Vilnius: Aidai.
- Platonas. 1995. „Kritijas“ in *Timajas. Kritijas*. Trans. Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai.
- Szlezak, T.A. 1999. *Reading Plato*. Florence, KY, USA: Routledge.
- Taylor, V. E.; Winqvist, Ch.E. eds. 2001. *Encyclopedia of postmodernism*. London; New York: Routledge.
- Zuckert, C.H. 1996. *Postmodern Plato*. Chicago; London: The University of Chicago Press.
- Žukauskaitė, A. 2001. *Anapus signifikanto principo: Dekonstrukcija, psichoanalizė, ideologijos kritika*. Vilnius: Aidai.

JAQUES DERRIDA’S INTERPRETATION OF *PHARMAKON*

Aušra Urbonienė

S u m m a r y

The article deals with Derrida’s interpretation of Plato’s notion of *pharmakon*. *Pharmakon* is the Greek word which has two opposite meanings – “cure” and “poison”. The concept of *pharmakon*, according to Derrida, produces a play of binary oppositions crucial to Western logocentric tradition: remedy/poison, speech/writing, good/bad, interior/exterior, etc. In *Plato’s Pharmacy* Derrida questions the main distinction between speech and writing. He argues that *speech* was viewed as the “original” form of language by Plato and the Western tradition. Writing is a later development – essentially bad, external to memory, productive not of truth but of appear-

ances. Derrida, in his theory of archi-writing, turns upside down the opposition by showing that speech is a form of writing. Also, when reading Plato, Derrida reveals an interconnection between the words *pharmakon* (remedy), *pharmakeus* (sorcerer, magician) and *pharmakos* (scapegoat) which was never used by Plato but, according to Derrida, plays an important role in the character of Socrates. Socrates as *pharmakeus* becomes the most famous *pharmakos* in Athens after he drinks the *pharmakon*.

Keywords: logocentrism, *pharmakon*, writing, *pharmakeus*, *pharmakos*.

Įteikta 2009 05 15